

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש 'באר האבות'

מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

על פתח ביתו מבחויץ

מדוע בחנוכה מסובבים את הסביבון מלמעלה למטה, ואילו בפורים מסובבים את הרעשן מלמטה למעלה? מהו עומק הרעיון בכך ש'פתילות' ושמנים שאמרו חכמים שאין מדליקין בהם בשבת מדליקין בהם בחנוכה? ומה היא הסיבה שאין חובת משתה ושמחה בחנוכה? • כבימים ההם כך בזמן הזה יש בסגולת ימי החנוכה את הכוח לקבל מן השמים 'איתערותא דלעילא' מבלי השלב המקדים של 'פתחו לי פתח כפתחו של מחט', ובזה יבואר נפלאות הימים שמדליקין בהם 'על פתח ביתו מבחויץ' ואף 'הנערים העניים מסובבים על הפתחים' על דרך החסידות

הריקוד הלא משותף

מעשה בבן מלך שנפל בשבי אצל אנשים שפלים ונבערים מדעת. התענה בן המלך תחת ידיהם בעבודות קשות ומפרכות; בגדי מלכותו נקרעו ובלו, ותואר פניו האציליים הושחת. שנים ארוכות חלפו על בן המלך בשביו וכמעט שנכזבה תוחלתו לחזור אל עיר הבירה לחזות בזיו פני אביו המלך.

ביום מן הימים הצליח המלך להבריא אל בנו מכתב געגועים. המלך כתב לו על אהבתו הגדולה; על כך שלעולם הוא לא שכח אותו; על גודל געגועיו לראותו אצלו, ועל כך שהוא עושה הכל למען השבתו אל ארמון המלכות, וכבר בקרוב עתיד הוא לערוך מלחמת-פתע עם השובים כדי להצילו מידיהם הרעות.

את מכתבו סיים המלך בבקשה ובאזהרה כי מחמת שקרובה ישועתו לבוא הרי שמן הראוי לבל ישכח את כל נימוסי המלכות והנהגות האצולה, כדי שתיתכף עם שובו לארמון יוכל להתנהג בהתאם.

בן המלך ששמח מאוד על מכתב אביו לא יכול היה להפגין את שמחתו בגלוי, כדי שלא לעורר את חשדם של השובים, אך גם לא מסוגל היה לכלוא בקרבו את רגשותיו ההומיות על שחרורו הקרוב. החליט איפוא בן המלך על רעיון יצירתי: הזמין את חבריו למשתה, חילק

להם משקאות חריפים לרוב, וכשהם התהוללו במחולות שיכורים על יין-השרף שלגמו, נשא בן המלך את רגליו בריקוד על מכתב הבשורה שקיבל מאביו.

זוהי שמחת השבת

את משל זה נשא רבינו הבעל שם טוב ז"ע כדי להסביר את מה שנצטוונו בשבת קודש לענג את הגוף ולשמוח בתענוג אכול ושתו: הנשמה אינה יכולה לשמוח כראוי בשמחה הרוחנית של השבת הקדושה, וזאת מחמת הגוף החומרי העומד בעוכרה ומפריע לה בדרכה. ניתנה אם כן העצה לנשמה לענג את הגוף בשלוש סעודות ובתפנוקי מעדנים, וכשהגוף עסוק בשלו – יכולה הנשמה לשמוח עם קונה את שמחתה הרוחנית.

תלמידו הרה"ק רבי יעקב יוסף מפולנאה, הביא את רעיון זה בספריו הקדושים פעמים רבות, וכך כתב בספרו 'תולדות יעקב יוסף':

"והנמשל מובן, כי הנשמה בושה לשמוח בשבת בתענוגים של אביה המלך מלכי המלכים הקב"ה בהנשמה יתירה שהוא לו אגרת שלומים מאביו, מחמת הגוף שהוא כבן כפר, לכך צוותה התורה לענג את הגוף בשבת ויום טוב, ואז כשהגוף שמח בשמחת הגוף אז יש פנאי לנשמה לשמוח בשמחת דבקות המלך הקדוש ברוך הוא".

ושוב²:

"וככל החזון הזה הוא ממש מצות עונג שבת, אל הגוף שהוא החומר, במאכל ומשתה, כדי שיהיה פנאי להצדיק לשמוח שמחה שנייה שהוא שמחת הנשמה בדבקות השם יתברך כל היום, לבל יסיח זעתו מקדושת ומורא השבת".

בחנוכה הוא נס הנשמות

אפס כי משל ונמשל זה, לכאורה, אינם עולים בקנה אחד עם הקביעה שהורו לנו רבותינו הראשונים שבימי החנוכה לא נאמרה חובה לשוב ולשמוח בהם במשתה ושמחה, ולא ניתנו אלא כדי להלל ולהודות לשמו הגדול. ולכן הסעודות הנאכלים בימים אלו אינם אלא רשות, וכפי שהעלה מרן הבית יוסף על שולחנו הערוך³: "ריבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודות

1. פרשת כי תבוא.

2. שם, פרשת קדושים.

3. סימן תרע ס"ב.

הרשות, שלא קבעום למשתה ושמחה".

הלא ידוע מה שהקשו המפרשים: מדוע אכן לא קבעו חכמינו ז"ל את ימי החנוכה האלו גם לימי משתה ושמחה, כדי לפרסם את גודל הנס שעשה השי"ת לאבותינו בימים ההם, בדומה למה שקבעו את ימי הפורים לחובת משתה ושמחה כזכר לנס.

התירוץ הנודע ביותר לשאלה זו הוא תרוצו של ה'לבוש' הכותב בספרו 'לבוש החור' (שם) חילוק פשוט וברור בין חנוכה לפורים: בחנוכה לא היה כי אם הצלת הנשמות גרידא ואילו בפורים היה גם הצלת הגופים!

בחנוכה בקשו היוונים 'להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך' – ואם היו ישראל נכנעים להם ח"ו לעבור על הדת, הרי שלא היו מבקשים גם להורגם. וכשבחסי השי"ת גברו החשמונאים ונצחו את היוונים, לא ראו חכמים כל סיבה לקבוע כאן משתה ושמחה לענג בו את הגוף, שהרי הגופים לא היו מצויים בסכנה, ולכן לא קבעום אלא בהלל והודאה על הצלתם הרוחנית.

אולם בימי המן הרשע הייתה הגזירה להשמיד להרוג ולאבד את הגופים, ואף אם היו ממירים דתם ח"ו לא הייתה מתבטלת הגזירה, כיון ששנאתו לא הייתה רק על נשמות ישראל כי אם גם על גופם ממש. ולכן כשיניצלו ממנו קבעו חכמים שיענגו בו את הגוף במאכל ומשתה.

איפכא מיסתברא

ואם כבר פלפלו האחרונים בהבנת עומק דברי הלבוש, וכמה דרכים נאמרו בביאורו על הצד היותר טוב, כפי שהבלענו את פירושיהם בתוך הדברים שהבאנו, הרי שלפי תורת החסידות עדיין דברי הלבוש צריכים ביאור והסבר:

לו אכן המכוון בחנוכה הוא שהנשמה תוכל לשמוח על הצלתה מהגזירות הרוחניות שבאו עליה בימי היוונים, הרי שאדרבה היא הנותנת שיהיה חיוב מיוחד לענג את הגופים בימי החנוכה, וזאת בדומה לחיוב העונג והשמחה שיש בשבת, שכל כולה לא באה אלא כדי שהנשמה תוכל להתענג על ה' מבלי שהגוף החומרי יעכב בעדו, וכמשל הבן מלך שהמשיל הבעש"ט הקדוש.

היה אם כן מהראוי שיקבע חובה למשתה ושמחה בימי החנוכה, דווקא מפני כך שכל הנס לא היה כי אם נס רוחני לנשמות ישראל, שכן על ידי זה שהגופים יתענגו במשתה ושמחה, תוכל הנשמה האלוקית להודות ולהלל על הנסים ועל הנפלאות. והרי זה פלא מדוע אכן אין חובה שכזאת בחנוכה בדומה לחובה הקיימת בשבת.

'ריבם' או 'ריבנו'

בטרם נבוא ליישב את הדברים נקדים דיוק מעניין אותו העירו רבותינו מפרשי התפילה על נוסח ההודאה השונה בין חנוכה לפורים. בתפילת 'ועל הניסים' הנאמרת בימי החנוכה אנו אומרים: **"וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים עֲמַדְתָּ לָהֶם בְּעַת צָרָתָם, רַבַּת אֶת רִיבָם, דָּנַת אֶת דֵּינָם, נְקַמְתָּ אֶת נַקְמָתָם"**, ואילו בברכה שלאחר קריאת מגילת אסתר בימי הפורים אנו אומרים: **"בְּרוּךְ אַתָּה... הָרַב אֶת רִיבֵנוּ, וְהָדָן אֶת דֵּינֵנוּ, וְהַנוֹקֵם אֶת נַקְמָתֵנוּ"**.

ההבדל בולט וניכר לעין כל: בחנוכה אין אנחנו כוללים את עצמנו באותו המאורע, והלשון הוא ב'גוף שלישי' – **'רבת את ריבם'** ולא **'רבת את ריבנו'**; **'דנת את דינם'** ולא **'דנת את דיננו'**; **'נקמת את נקמתם'** ולא **'נקמת את נקמתנו'**. ואילו בפורים הופך המאורע להיות חלק מעימנו – **'הרב את ריבנו והדן את דיננו והנוקם את נקמתנו'**. כבר לא מדובר כאן על ריב של אחרים, אלא על **'ריבנו'** שלנו, על **'דיננו'** שלנו ועל **'נקמתנו'** שלנו.

והרי הדברים אומרים דרשני לבאר חילוק זה מה טיבו: הרי שתי המאורעות שעליהם נתקנו ימי ההודאה של חנוכה ופורים הם לזכר הנס שנעשה לכללות בני ישראל, וההשלכות של נס זה תקפים עד לימינו אנו, ובוודאי שמשמעותם היא גם עבורנו בבחינת מה שאמרו 'ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים – הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו'.

מדוע אם כן הנוסח בחנוכה מראה כאילו אנו מנותקים מהנס ואילו הנוסח בפורים משמעו שאנו חלק בלתי נפרד מהנס.

ואתה ברחמיך הרבים

עניין נוסף שראוי ליתן עליו את הדעת בנוסח תפילת 'ועל הניסים' הנאמרת בחנוכה היא ההקדמה שנתנו מסדרי התפילה לישועות ה': **"וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים עֲמַדְתָּ לָהֶם בְּעַת צָרָתָם, רַבַּת אֶת רִיבָם, דָּנַת אֶת דֵּינָם, נְקַמְתָּ אֶת נַקְמָתָם"**, והרי מילים אלו 'ברחמיך הרבים' נראות כמיותרות לכאורה.

הרי גלוי וידוע שאילולי רחמי המרובים של הקב"ה אי אפשר לעמוד ולהתקיים אפילו שעה אחת, ובוודאי שמלחמה זו שנפלו בה גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים, היתה רק בזכות רחמי וחסדיו של הקב"ה, ומה ראו חכמים להדגיש כאן במיוחד שהיה זאת 'ברחמיך הרבים'.

שורת הדין נותנת כן

יתירה על זאת הקשה הגאון המהרש"ם מבערזאן זצ"ל בספרו 'תכלת מרדכי' שלכאורה אין נוסח זה עולה בקנה אחד עם הכללים שטבעו חכמים בנוסח התפילה, וכדלהלן.

הגאון ה'תוספות יום טוב' בפירושו למסכת ברכות (פ"ז מ"ג) מבחין בשינוי בין נוסח הברכה של ברכת התורה לבין לשון הזימון בברכת המזון. בברכת המזון תקנו לומר 'נברך לאלוקינו' ושם 'אלוקים' הוא כידוע שם של מידת הדין, ואילו בברכת התורה תקנו לומר 'ברכו את ה' המבורך' בשם 'הוי"ה' שהוא כידוע שם של מידת הרחמים, והדבר צריך ביאור, מאי שנא הא מהא.

את ההסבר לכך קובע ה'תוספות יום טוב' בהנחת יסוד המבחינה ומחלקת אם מודים על דבר ששורת הדין נותנת שינתן לאדם – שבו ראוי לומר בשם אלוקים, לבין מה שניתן לאדם בחסד וברחמים לפני משורת הדין – שבו ראוי לומר בשם הוי"ה.

וכך כתב:

"וייש עוד שינוי בנוסחי אלו הברכות זו מזו, דבברכת הזימון תקנו אלהינו ובברכת התורה ה'. אמנם זה מבואר כי המזון הדין נותן לכלכל את ברואיו ולפיכך תקנו זה השם שהוא מדת הדין והוראתו אלהות ואדנות. אבל התורה לא נתנה אלא בחסדו כדאמר 'למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר' כי איזה שורת הדין הנותנת להודיע דרכיו ומשפטיו לברואים והרי לא עשה כן לכל עובדי כוכבים שהם גם כן ברואיו ולפיכך תקנו בברכת תורה שם זה שהוא מדת הרחמים".

מעתה מקשה הגאון המהרש"ם על נוסח זה של 'ועל הניסים' שנאמר בו שנס של חנוכה היה 'ברחמי הרבים' של הקב"ה, שלכאורה אם מטרת היוונים הייתה 'להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך' הרי ששורת הדין נותנת להציל עשוק מיד עושקו ומה ענין רחמי של הקב"ה לכאן.

ה'דרידל' – סביבון וה'גראגערס' – רעשן

והנראה בביאור העניין בזה בהקדם שמועה נאה ששמע הגאון רבי יעקב קטינא, מורה ודאין בעיר חוסט, בשמו של הגה"ק ה'בני יששכר' ליתן טעם לשבח על מנהגם של ישראל לשחק בסביבון בחנוכה וברעשן בפורים. וכך הביא זאת בספרו 'קרבן העני':

4. בסוף ח"א, דרושים למועדים ענייני חנוכה, עמוד כה.

5. למברג תרמ"ב, עמוד יט ד"ה הטי"ז.

"שמעתי בשם הצדיק המפורסם מו"ה צבי אלימלך שפירא, הטעם דבחנוכה נוהגין לעשות לנערים עגול שקורין 'דריידל' ואוחזין מלמעלה ומגלגלין, ובפורים נוהגין לעשות לנערים 'גראגערס' להכות את המן ואוחזין העץ מלמטה ומגלגלין.

ואמר הטעם, דבחנוכה לא היה התעוררות דלתתא רק מלעילא, כי לא עשו תשובה כהוגן רק השי"ת ברוב רחמיו ריחם עליהם, לכן מגלגלין העגול מלמעלה להורות על התעוררות דלעילא, לא כן בפורים שהיה ביניהם מרדכי ואסתר ואנשי כנסת הגדולה, וגזרו שק ותענית שק ואפר יוצע לרבים, והיה התעוררות דלתתא, לכך מגלגלין העץ מלמטה".

יגל לבי – בצנעא

עם אמרה נאה זו הטיב מעתיק השמועה, בעל 'קרבן העני', ליישב נכוחה באופן חדש את החילוק בין חנוכה לפורים המתבטא בכך שבחנוכה לא תקנו שיהיו הימים ימי משתה ושמחה כפי שתקנו בפורים, כיון שדווקא בפורים שבא הנס על ידי ההתעוררות של בני ישראל לשוב בתשובה מן הראוי לגיל ולשמוח על כך שעלתה תפילתנו ותשובתנו לרצון, מה שאין כן בימי החנוכה שלא עשו תשובה כראוי קודם הנס והיה רק התעוררות דלעילא אינו נכון להרבות באכילת נהמא דכיסופא.

ואלו דבריו שבאו בהטעמה יתירה:

"והנה שמעתי בשם הגאון מה"ר מרדכי בנעט מניקלשבורג לפרש הפסוק (תהלים יג, ו) 'ואני בחסדך בטחתי יגל לבי בישועתך', פירוש, כשאין אני זוכה מצד מעשי רק אני מוכרח לבטוח בישועתך, אז יגל לבי על חסדך כי רב הוא אבל לא אוכל לשיר בפרסום, כי לא זכיתי מצד מעשי ואין זה רק נהמא דכיסופא. אמנם 'אשירה לה' כי גמל עלי' פירוש, כאשר כשגומל לי הטובה דרך גמול דהיינו כשזכיתי מצד מעשי אז אשירה בקול רם.

והכא נמי נימא בנידון דידן כי לא שייך לעשות משתה ושמחה רק כשהנס על ידי התעוררות שלנו כמו בפורים, אבל לא בחנוכה שהיה רק נהמא דכיסופא".

אימתי האדם הוא חלק מהנס?

ומעתה יעלה בידינו לפרש כמין חומר את השינוי בנוסח ההודאה שבין חנוכה לפורים, שדווקא בפורים שהיה איתערותא דלתתא קודם הנס, כשאבל גדול ליהודים, צום ובכי ומספד, ושק ואפר הוצע לרבים, אזי שייך לומר 'הרב את ריבנו' כי אכן ריב זה היה של כל בני ישראל

שחזרו בתשובה שלימה.

מה שאין כן בחנוכה שקודם הנס לא היה איתערותא דלתתא ובני ישראל לא חזרו בתשובה באומרם שלום יהיה לי כי בשרירות לבי אלך ומה לי ולצרה הזאת, הרי שבכך הם הוציאו את עצמם והתנתקו מן הנס, ונמצא שאין מתאים לכללם עם הנס אלא לומר בלשון נסתר 'רבת את ריבם'.

הוי אומר: בני ישראל הם חלק מהנס דווקא כשהם פועלים את הנס ב'איתערותא דלתתא' שאז אכן מתאים לכללם יחד עם הנס, וכגון בימי הפורים שבני ישראל שבו בתשובה שלימה ושפיר נאה לומר בהם 'הרב את ריבנו' כי אכן היה זה ריב שלהם, מה שאין כן כשהנס בא רק מכוח 'איתערותא דלעילא' הרי שהנס אינו חלק מבני ישראל, וכגון בחנוכה שנוסח ההודאה בו הוא 'רבת את ריבם'.

שוב ראיתי שבספר 'אזור אליהו' (הורושבסקי, למברג תרמ"ט. מאמר לחנוכה ד"ה אכן) כתב כעין דברינו אלו, אם כי ללא דברי הבני יששכר. ויעוין שם שתירץ בזה את קושית המפרשים מדוע לא נקבע היום טוב על הנס שנמסרו גיבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים, ועוד הוסיף לדרוש בזה כמין חומר.

רחמי השי"ת על כך שלא היה איתערותא דלתתא

ובזה יתורץ היטב מה שהעירו רבותינו על מטבע הלשון 'ואתה ברחמיך הרבים' שלשם מה היה צורך להדגיש כאן במיוחד שנס זה של חנוכה היה מצד רחמיו של הקב"ה, ולנאמר עתה אתי שפיר כי שורת הדין נותנת שהקב"ה יעזור ויגן ויושיע דווקא בעת שיש מצד ישראל איתערותא דלתתא והמה שבים בתשובה שלימה כראוי, אולם בחנוכה התעוררו רחמיו וחסדיו של הקב"ה להושיענו באיתערותא דלעילא למרות שלא היה התעוררות תשובה מצד ישראל כראוי.

וסגולה זו נשארה בימי החנוכה לדורות, שישנו סיוע מן השמים ואיתערותא דלעילא גם לאותם שלא השכילו לפתוח בתשובה באיתערותא דלתתא, והקב"ה פותח להם שערי רקיע להשפיע להם מן השמים את היכולת להטיב דרכם ולהדבק לקל חי.

מדליקין בהם בחנוכה

ובכך נשכיל ונבין את דברי חז"ל במסכת שבת (דף כא ב):

"אמר רבי זירא אמר רב מתנה, ואמרי לה אמר רבי זירא אמר רב: פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת – מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת".

וידוע הפירוש שהביא רבינו כ"ק מרן אדמו"ר השפת אמת זיע"א בשם זקנו רבינו כ"ק מרן אדמו"ר החידושי הר"ם זיע"א (חנוכה שנת תרל"ו ליל ב):

"אמו"ז ז"ל הגיד בשם רבותינו ז"ל פירוש הגמרא 'פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהם בשבת מדליקין בהן בחנוכה', דהיינו נפשות מבני ישראל אשר לא טהורים הם כי נפש ראשי תיבות: נר פתילה שמן, ואלו שאין להם עליה בשבת היינו שאור מסכסך בהם ואין נמשכין בו'. מכל מקום יש עליה להם בחנוכה, עכ"ד ז"ל".

ונשנו הדברים הרבה פעמים במשנת רבינו השפת אמת (וראה בשנת תר"ס שכתב: "אמו"ז ז"ל הגיד בשם הקדושים... ומצאתי רמז לזה מן הפסוק..."), ובעוד רבים מספרי החסידות שביארו זאת שבחנוכה יש עליה לאותם הנשמות שאינם יכולים להתעלות בחנוכה.

ולבל יחסר המזג נעתיק כאן את לשון קדשו של הרה"ק ה'מאור עינים' אשר הוא כתב כן בארוכה⁶:

"ולכן אמרו חז"ל 'פתילות ושמנים שאין מדליקין בהן בשבת מדליקין בהן בחנוכה' כי הנה מתנה טובה שבבית גנזי, השם נתנה לנו את השבת לקרב האדם אל בוראו, כי שומר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש מוחלין לו כדכתיב 'שומר שבת מחללו' אל תקרי מחללו אלא מחול לו, רק שקשה עליו על האדם ליכנס בתוך קדושת שבת כי רם ונישא הוא השבת כי הוא שמא דקודשא בריך הוא ואיך יכול לקרב אל מקום גבוה ורם כזה.

אך בחנוכה כביכול השם מוריד את עצמו למטה מעשרה אל אדם לקרבו, וזהו פתילות וכו' שאין מדליקין בשבת וכו' כי כמו בנר נותנין לתוכו פתילה וממלאין אותה בשמן ומדליקו, כמו כן האדם הוא פתילה ושמן הוא החכמה שהשם ממלא בו ומדליקו להיות מאיר במעשיו ובעבודתו את השם.

והנה הפתילות הם בני אדם שאין נדלקין בשבת שהאור אין נאחז בו מחמת שהפתילות לא טובים והאור מסוכסכת בהם ואי אפשר לעלות כנ"ל ושיאחז בהם האור מדליקין בפתילות אשר לא טובים כנ"ל בחנוכה כי השם כביכול בעצמו מוריד את עצמו אל האדם ומאחז בו את האור להדליקו ולשוב ולחזור אל השם ולעובדו בהתלהבות ובשכל גדול כנ"ל וזה נעשה בכל שנה בבוא הזמן של מצות נר חנוכה".

6. פרשת מקץ דרוש לחנוכה.

וכיוצא בזה כתב הרה"ק ה'תפארת שלמה':

"אמר רבי זירא כו' פתילות ושמיים. פי' הנשמות שהם בתכלית השפלות. שמן רומז לנשמה שמן ה'. שאין מדליקין בהם בשבת להיות להם התעוררות הקדושה גם בשבת. מדליקין בהם בחנוכה בין בחול בין בשבת. להיות להם תוספות קדושה להאיר נשמתם.

כי החכמים שהיו בדור ההוא היה כוחם יפה להמשיך בקדושתם על ימי חנוכה שיהיה כן תמיד להופיע ולהאיר נשמות בני ישראל מתוך החשיכה ע"י הדלקת נר חנוכה. (נר ר"ת: נ'שמה ר'וח, וכמ"ש בזה"ק כד אנת תסתלק מנהון אשתארו כלהו כגופא בלא נשמתא). ולזה אמרו (שבת כא ב) 'מצותה למטה מעשרה' רמז על נשמות הנמוכים ושפלים גם המה יאירו. אך לא למטה מג' כי הם כלבוד דמי".

והרי הדברים טעונים ביאור: מה כוחם של ימי החנוכה יפה יותר מכוחה של השבת, ומאיזה טעם יכולים אותם הנשמות שהם בתכלית השפלות ואינם יכולים להתעלות בכוח ימי השבת, להתעלות בסגולת ימי החנוכה.

ההבדל בין שבת לחנוכה

והביאור בזה הוא לפי כל האמור לעיל ובהקדם מה שכתב הרה"ק ה'דגל מחנה אפרים⁸ :

"להבין ענין חנוכה אשר חנני ה' ברחמיו וברוב חסדיו בקיצור נמרץ... וזהו הרמז בגמרא (שבת כ"ג:) 'הרגיל בנר חנוכה' כי בכל מקום אמרו 'הזהיר' וכאן תפסו בצחות ונעימות לשונם הזהב תיבת 'הרגיל' כי סוד נר חנוכה ונר שבת הם בחינת רגל, ובשבת הוא מתתא לעילא ובחנוכה מלעילא לתתא".

ודבריו הקדושים ברור מללו שחלוקים הם ימי השבת מימי החנוכה בעיקר התשובה המתבקשת מן האדם, שיום השבת נפעל בכח 'מתתא לעילא' שעל האדם לפתוח בתשובה והקב"ה עוזרו בזה ולקל גומר עליו להשלים תשובתו כראוי, והרי זה בבחינת מה שדרשו חז"ל (מדרש שה"ש פרשה ה פ"ב) על הפסוק (שה"ש ה, ב): "קול דודי דופק פתחי לי אַחְתִּי רַעֲיָתִי יוֹנָתִי תַמְתִּי": "רבי יסא אמר: אמר הקב"ה לישראל בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסות בו".

7. בדרושיו לחנוכה.

8. לחנוכה ד"ה להבין.

אלא שפעמים נמצא האדם במדרגה נמוכה שכזאת שאין הוא רואה את עצמו מסוגל אפילו לפתוח את אותו פתח זעיר כחודו של מחט, וכיון שכן אין הוא זוכה שיפתח לו הקב"ה פתח כפתחו של אולם. אלא שהש"ת ברחמיו נתן לנו את הימים הטובים בשנה שסגולתם לקבל איתערותא דלעילא גם ללא שפתחו באיתערותא דלתתא.

וכדוגמא לדבר נביא את פירושו המפורסם של הרה"ק רבי ברוך ממעזבז על הפסוק (שמות יב כג): "וְעָבַר ה' לְנֶגְף אֶת מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת הַדָּם עַל הַמִּשְׁקָף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת וַפְסַח ה' עַל הַפֶּתַח וְלֹא יָתֵן הַמִּשְׁחִית לָבֵא אֶל בְּתִיכֶם לְנֶגְף" (וכפי שהובא בשמו בליקוטים הנדפסים בסוף ספר 'חסד לאברהם' להרה"ק רבי אברהם המלאך ז"ע, טשערנוביץ תר"א):

"פתח הרב, ולהבין זאת על פי מאמר חז"ל, שהקב"ה מבקש מאתנו ישראל 'פתחו לי כחודו של מחט' וכו' כלומר שיהיה מעט איתערותא דלתתא, ובשביל זה היה בריאת האדם. אבל במצרים שראה הקב"ה את ישראל בעומק הקליפה, הוא ברחמיו וחסדיו הגדולים לא המתין עד איתערותא דלתתא, רק בחסדו הגדול פסח ה' על 'הפתח' הנ"ל, כי אם הקב"ה בכבודו ובעצמו גאל את אבותינו כן יגאל אותנו גאולת עולם במהרה בימינו אמן סלה".

על פתח ביתו מבחון

ואף ימי החנוכה מסוגלים לכך שהרי כדברי הרה"ק ה'דגל מחנה אפרים' כוחם הוא 'מלעילא לתתא' שהקב"ה מסייע לשוב בתשובה גם ללא האיתערותא דלעילא, ונפעל זאת מכוח הנס שהיה בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו שהיה הנס באופן של איתערותא דלעילא ונשאר כוח זה באותם הימים לדורות.

וזהו עומק מה שאמרו חז"ל: "פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת – מדליקין בהן בחנוכה". ופירושהו רבותינו הקדושים שהכוונה על אותם הנשמות השפלות שאין להם עליה בשבת שמכל מקום יש להם עליה בימי החנוכה.

והכוונה בזה הוא כי אותם ה'פתילות ושמנים' – הנשמות, מחמת שהם נמוכים ביותר אינם רואים את עצמם כמסוגלים אפילו לפתוח את אותו פתח קטן ודק כחודו של מחט, ולכן אותם הנשמות ש'אין מדליקין בהם בשבת' ואינם יכולים להתעלות בשבת, יש להם תיקון בחנוכה כי בימים אלו מותר להם הקב"ה על אותו פתח והוא לבדו פותח באיתערותא דלעילא ועל ידי זה 'מדליקין בהם בחנוכה'.

לסבב בחנוכה על הפתחים

ובדרך רמז יש לפרש בזה את מה שאמרו חז"ל במסכת שבת⁹: "תנו רבנן: נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ", ולומר שכשם שבחג הפסח 'פסח ה' על הפתח' ואין צורך בימים אלו ל'איתערותא דלתתא' הפותחת את הפתח כפתחו של מחט, כך גם בימי החנוכה יש בכוח המצוה להדליק את ה'פתילות' ושמנים' גם כשהם 'על הפתח מבחוץ', ולהביא 'איתערותא דלעילא' למרות שהנשמות לא פתחו את הפתח כפתחו של מחט.

וזהו עומק הכוונה בדברי ה'מגן אברהם'¹⁰: "נוהגין הנערים העניים לסבב בחנוכה על הפתחים, ובספר 'חנוכת הבית' כתב טעם לזה", וכבר ד"קו בספרים הקדושים בלשונו הצח של המגן אברהם שתפס לשון זה שהעניים מחזרים 'על הפתחים' ולא אמר בסתמא שנותנים צדקה לעניים (וראה בזה: 'צמח דוד' לחנוכה ד"ה בגמ'; 'אור לשמים' ליקוטים ד"ה טעם, ועוד).

אלא שהכוונה ב'נערים' כבר דרשו¹¹: "אלו בני אדם שמנוערין מן המצות", ואין עניי אלא בדעת, ואף אלה הנשמות הנמוכות שעושים מעשה נערו ועניים מן המצוות יכולים להתחזק בימים אלו, על ידי שהם יסובבו ויעקפו 'על הפתחים' בכך שהקב"ה פותח להם באיתערותא דלעילא, אף כשהם לא פתחו כחודו של מחט.

בלא זה היו דבקים במלכותו

והטעם לכך שבנס החנוכה פתח הקב"ה באיתערותא דלעילא, יש להאריך בזה טובא ולחייבת הקודש נביא בכאן ביאור עמוק ויקר העולה ממשנתו של מרן השפת אמת.

קודם ניצחונם של החשמונאים החשיכו היוונים את עיניהם של ישראל, וטמאו כל השמנים – את כל המחשבות, והיו בני ישראל שרויים בשפל המדרגה. אלא שכלפי שמיא היה גלוי וידוע שכל דרגתם הנמוכה של בני ישראל לא באה להם אלא כתוצאה ישירה מהיותם בגלות תחת יד מלכות יוון, ואילו לא היו נמצאים תחתם היו דבקים במלכות שמים ביותר.

וכלשון מרן ה'שפת אמת'¹²:

"וכתוב 'רבת את ריבם' כו'. ונראה שהיו בני ישראל אז במדריגה שפלה עד שסבלו הטבע ולא יצאו לריב כלל עם היוונים, בפרט לנקום לא היה להם כח כלל, לכך נקראו חלשים. ואף על פי כן רב ה' ריבם על ידי שגלוי לפניו

9. כא, ב.

10. בהקדמה לסי' תר"ע.

11. חגיגה יד, א.

12. חנוכה תרל"א.

יתברך שכל זה על ידי שנתן אותנו בגלות ותחת יד מלכות יון, אבל בלא זה היו דביקים במלכותו יתברך כמקודם, ולכך רבת את ריבם”.

ובזה נעלה ונאמר שאף מה שלא היו יכולים לפתוח אפילו את הפתח כחודו של מחט הוא מפני שהיו נתונים בגלות תחת מלכות יון, ואילולי זאת בוודאי שהיו עושים ככל היכולת מצידם, ומכיון שכן רב ה' את ריבם ופתח להם פתח כפתחו של אולם.

וכן הוא לעולם בימי החנוכה, שאם אין האדם יכול לפתוח כחודו של מחט מחמת הגלות הרוחנית שבה נמצאת נשמתו ועקב כל המפריעים שמסביבו, הרי שהקב"ה ברחמיו הגדולים מקדים ופותח לו כפתחו של אולם, כי גלוי וידוע לפניו שרצונו לעשות רצונו.

באתערותא דלעילא אין הגוף כופריע

ומעתה נתנה ראש ונשובה ליישב את מה שהקשינו על דברי הלבוש, שאם אכן כדבריו שלא היה הנס כי אם על הנשמות, הרי שאדרבה היא הנותנת לכך שיקבעו חובת משתה ושמחה כדי לענג בהם את הגוף, ועל ידי זה הגוף החומרי לא יעכב את הנשמה האלוקית להתענג על ה'; והלא כך הרי ייסד לנו הבעש"ט הקדוש לעניין שמחת השבת, שכל מצוות עונג שבת לא באה כי אם לשם כך שהגוף לא יעכב את הנשמה לשמוח כראוי לה.

אלא שכל זה שהגוף החומרי מעכב את הנשמה האלוקית לעשות רצון קונה הוא דווקא היכא שצריך איתערותא דלתתא מצד האדם שיקדים ויפתח פתח כחודו של מחט, שבזה החומריות והגשמיות מעכבים ומפריעים את האלוקיות והרוחניות, ועל זה ניתנה העצה להשתיק את תאוות הגוף על ידי אכילה ושתייה, בדומה למשל הבן מלך.

אולם בימים המסוגלים לאיתערותא דלעילא, הרי שפשוט וברור שכלפי שמיא אין כל מניעות ואין כל עיכובים להעלות את הנשמה למעלות עליונות מבלי שהגוף יפריע לכך, כך שההתעלות הרוחנית יכולה להיות גם בלא משתה ושמחה לגוף.

וזהו יסוד החילוק בין שבת שנקבע בו מצוות עונג ושמחה לבין חנוכה שלא נקבע בו משתה ושמחה, כי שבת שכוחו מאיתערותא דלתתא הרי שאילו לא ניתן לגוף את חלקו הוא יעכב ויפריע את התעוררות האדם, ולפיכך נצטוונו במצוות עונג שבת כדברי הבעש"ט הקדוש. אולם בחנוכה שכוחה מאיתערותא דלעילא, לא שייך שהגוף יפריע להתעלות הנשמה ולכן אין המצוה אלא בהלל והודאה.

מעשה ידינו כוננה עלינו

ולהשלמת הדברים נציין שאם כי דברינו במאמר זה מושתתים על דעתו של הרה"ק הבני יששכר ודעימיה שבחנוכה לא היה איתערותא דלתתא כי אם איתערותא דלעילא, הרי שאין

זה יסוד מוסכם אכולי עלמא, וראה להרה"ק מברדיטשוב שכתב להדיא בספר 'קדושת לוי'¹³:

"בשמונה עשרה אנו אומרים: 'ועל נסיך שבכל יום עמנו' – 'עמנו' דייקא מה שאנו פועלים על ידי פעולתנו שתעשה עמנו נסים. 'ועל נפלאותיך וטובותיך שבכל עת ערב ובוקר וצהרים' – ולא נזכר כאן 'עמנו', שאין אנו גורמין רק שמשפיע בחסדו כביכול בלא התעוררות דלתתא.

ואבאר לך בסייעתא דשמיא, כי נסים מיציאת מצרים השם יתברך בחסדו הגדול פעל זאת בלי שום התעוררות התחתון מה שאין כן בחנוכה הניסים היו קצת גם כן על ידי התחתונים שחשמונאי ובניו היו לוחמים עם חיל אנטיוכוס הרשע ימח שמו. לכן אנו אומרים בחנוכה ויהי נועם בהדלקת נרות של חנוכה שבו נאמר 'מעשה ידינו כוננה עלינו', לרמז על נס חנוכה שהוא קצת מעשה ידינו במלחמה אמנם השם יתברך 'מעשה ידינו כוננה עלינו', שהקדוש ברוך הוא הצליח לנו מעשה ידינו להתגבר במלחמה".

והרחבת עניין זה קובעת מאמר בפני עצמו, ואפס קצהו תראה במה שהארכנו במאמר 'ופתח ה' על הפתח – כחודו של מחט' (אשר ראה אור במאסף 'היכל הבעש"ט' ניסן תשס"ח) בבירור השאלה האם ביציאת מצרים היה איתערותא דלתתא, ועוד חזון למועד בס"ד.